

Riskó Kata

„100 CIGÁNY HEGEDÚJÉN BEETHOVEN GYÁSZINDULÓJA”*

A 19. században és a 20. század nagy részében a magyar szórakoztató zene előadójának legjelentősebb csoportját a cigányzenészek alkották, akik hivatásos zenészekként is egy részben szájhagyományos zenei kultúrát őriztek. Repertoárjuk legjellemzőbb része a népies dalokból és csárdásdallamokból álló, sajátos magyar populáris zene volt, amelyet előadásmódjuk tett jellegzetessé. A városi muzikusok lépést tartottak a könnyűzene aktuális divatjaival, sőt a 19. század második felétől egy-egy népszerű operarészletet is műsorukra tűztek. A sajtóhírek alapján kedvelt műsorszámuk volt például a *Tannhäuser-induló*, a *Traviata-egyveleg*, a *Tell Vilmos-nyitány*,¹ és a 20. század eleji gramofonlemez-kiadványok között megtaláljuk a *Bánk bán*, a *Tosca*, a *Nyugat lánya* és a *Parasztbecsület* egy-egy különösen népszerű részletét.² Bár a muzikusok az operarészletekkel sokoldalúságukat kívánták bemutatni, a híradások alapján repertoárjuknak ez a része meglehetősen behatárolt lehetett, és előadásuk színvonala sem érte el a képzett zenészekét.³ Noha a komolyzenében is a viszonylag újabban népszerűvé vált darabokat részesítették előnyben, a 20. század során számos sajtócikk említi, hogy az ország legkülönbözőbb pontjain működő cigányzenekarok „Beethoven gyászindulóját”-t adták elő. Mit érthettek a tudósítók e megnevezésen, és milyen szerepet tölthetett be az így azonosított mű vagy akár több különböző mű a cigányzenészek repertoárján?

* A tanulmány a budapesti Zenetudományi Intézet által szervezett, 2020. december 4-én tartott „Beethoven Reception and Reception History” című online nemzetközi konferencián elhangzott előadás kibővített változata. A szerző a BTK Zenetudományi Intézet kutatója.

1 Sárosi Bálint: *A cigányzenekar múltja az egykorú sajtó tükrében*, I.: 1776–1903. Budapest: Nap Kiadó, 2004, 256.; [szerző nélkül]: „A monstre-cigányhangverseny programja”, *Pesti Hírlap* II/302. (1880. október 13.), 5.; [szerző nélkül]: „Nagy cigányhangverseny”, *Budapesti Hírlap* X/80. (1890. március 22.), 9. A tanulmányban hivatkozott sajtóadatok a 42. és 58. jegyzet kivételével az Arcanum Digitális Tudománytárból származnak.

2 Riskó Kata: „Városi cigányzenekarok hangfelvételei a 20. század elejéről”, *Magyar Zene* LII/1. (2014. február), 28–42., ide: 30–31.

3 Sárosi: i. m., 83–86.

I.

Reprezentatív külföldi temetések magyar híradásaiban már a 19. század közepétől olvashatunk „Beethoven gyászindulójá”-nak temetési, azon belül kifejezeten a gyászmenetet kísérő szerepéről. Magyar hírlapok is beszámoltak arról, hogy 1856-ban a berlini rendőrigazgató temetésén a koporsót vivő menet élén álló lovas hadrendőröket a berlini vadászttestület zenekara Beethoven gyászindulóját játszva követte.⁴ E művel kísérték zenekarok az 1865-ben elhunyt holland anyakirályné „egészen a régi hagyományok szerint” rendezett gyászmenetét, amely a fővárostól egy órára fekvő delfti királyi sírboltig vonult.⁵ Később többek között a Charles Darwin⁶ és Viktória királynő⁷ temetéséről szóló hírekben említették ezt a gyászindulót hasonló funkcióban.

Magyarországi kontextusban az 1870-es évektől jelennek meg hírek „Beethoven gyászindulójá”-nak használatáról. Deák Ferenc belvárosi gyászszertartását követően, mikor a koporsós kocsit kísérő százezres menet megindult a Kerepesi úti temetőbe, a zenekar Beethoven gyászindulóját, majd Donizetti *Don Sebastian* című operájának részletét játszotta.⁸ A *Katholikus Hetilap*ban 1874-ben közölt *A szivar* című novella mint közismert zongoradarabot játszatja, említetteti hőseivel,⁹ de zongorázták például Deák Ferenc emlékére rendezett kisebb ünnepeken is.¹⁰ A zeneszóval kísért gyászmenet kevésbé jelentős személyiségek búcsúztatásának is része volt. Tóth József 1875-ben publikált novellájában a mű egy köznapi temetés kísérőjeként szerepel: „a tágas utcán szomorú gyászdal hangzott föl. Beethoven gyászindulója. Valakit temettek. Hosszú kíséret, számos fogat követte a gyászszekeret...”¹¹ A sajtóban gyakran váratlan haláleset után, vagy az elhunyt helyi jelentősége miatt írnak olyan részletesen a temetésről, hogy az elhangzott zeneművet is megnevezik. Nem tudjuk, mennyiben volt szerepe Wawra József szegedi kürtös foglalkozásának abban, hogy koporsóját a városi zenekar az általa igen szeretett művel kísérte ki 1878-ban.¹² Meák Gyula szegedi gyógyszerész 1881-ben veszttségben bekövetkezett, hosszú szenvedést követő halála általános részvétet váltott ki a városban, temetésén tömegek jelentek meg, dalárda énekelt, és a zenekar az elhunyt végakarátának megfelelően Beethoven gyászindulójával kísérte a koporsót.¹³ Ezt játszotta a Nemzeti Színház és a Népszínház együtteseiből összeállt zenekar egy fiatalon elhunyt

4 [szerző nélkül]: „Külföld”, *Budapesti Hírlap* IV/64. (1856. március 16.), 2.

5 [szerző nélkül]: „Németalföld”, *Pesti Hírnök* VI/70. (1865. március 27.), 3.

6 [szerző nélkül]: „Darwin temetése”, *Pesti Hírlap* IV/116. (1882. április 28.), 5.

7 [szerző nélkül]: „Az angol trónváltozás”, *Pesti Hírlap* XXIII/33. (1901. február 2.), 10.

8 [szerző nélkül]: „Deák Ferencz temetése”, *Pesti Napló* XXVII/27. (1876. február 4.), 2.

9 [szerző nélkül]: „A szivar”, *Katholikus Hetilap* XXX/7. (1874. február 12.), 62–65., ide: 64.; és [szerző nélkül]: „A szivar”, *Katholikus Hetilap* XXX/8. (1874. február 19.), 72–74., ide: 73.

10 [szerző nélkül]: „A nemzet gyásza”, *A Hon* XIV/28. (1876. február 5.), 1.; [szerző nélkül]: „Deák-ünnepély”, *Fővárosi Lapok* 1882/24. (1882. január 29.), 155.

11 Tóth József: „Eljátszott élet”, VI., *Dívat-Nefejejts* I/43. (1875. december 26.), 1–2., ide: 1.

12 [szerző nélkül]: „Vidéki hírek”, *Fővárosi Lapok* XV/174. (1878. július 31.), 850.

13 [szerző nélkül]: „Helybeli újdonságok”, *Szegedi Híradó* XXIII/237. (1881. október 18.), 2–3., ide: 3.

fővárosi lány gyászmenetében,¹⁴ egy zenekar a szintén fiatal Halmi Ferenc színész temetésén a belvárosi halottas háztól a temetőig vonuló menet élén,¹⁵ de ezzel kísérté a trencsén-teplitzi fürdőorvos gyászmenetét is a fürdő zenekara.¹⁶ A század végére a darab eléggé ismert volt ahhoz, hogy humorforrás legyen. Kozma Andor a bacilusokról írt tárcájában a „legnagyobb orvos”-t, a dr. Mors néven megszemélyesített halált is meginterjúvolta a kórokozókról. Mikor annak lakhelyére, a Kerepesi úti temetőbe utazott ki, a gyászfiáker kocsisa Beethoven gyászindulóját füttyülte a lovaknak, akik ütemre lépkedtek, hiszen a zenekíséretes temetésekhez voltak szokva.¹⁷

E híradásokból nem derül ki, hogy milyen összetételű zenekar játszott a temetésen. A fúvószenekar ugyanakkor a katonai jellegtől függetlenül szorosan hozzátartozott a gyászzenéhez, a 17. századi magyar forrásokban kifejezetten fúvósok szolgáltatták a temetési menetek kíséretét.¹⁸ A Beethoven gyászindulóját említő tudósítások jelentős része katonazenekart alkalmazó reprezentatív katonai dísztemetésről szól, mint 1879-ben egy honvédalezredes¹⁹ vagy 1888-ban Henneberg altábornagy temetéséről Budapesten.²⁰ Ugyanebben az évben Pozsonyban Scherz káplán koporsóját egy hadastyánzenekar,²¹ míg egy öngyilkos hadnagyét a 72. ezred zenekara kísérté Beethoven gyászindulójával a templomból, illetve a katonakórházból a temetőbe.²²

A századfordulón az ország legkülönbözőbb pontjain lévő tanintézmények zenekari repertoárjukon tartották Beethoven gyászindulóját. Újonnan szervezett iskolai zenekarok a *Himnusz* és *Szózat* mellett az elsők között tanulták meg a művet,²³ amely elhangzott gyászünnepeken,²⁴ október 6-i megemlékezéseken²⁵ és különösen gyakran az 1898-ban meggyilkolt Erzsébet királynéra emlékező ünnepeken.²⁶ 1911-ben egy selmecbányai tanár temetésén az ifjúsági zenekar kísérté a koporsót a gyászindulóval.²⁷

14 [szerző nélkül]: „Bogdány Margit temetése”, *Pesti Napló* XXXIV/65. (1883. március 7.), 2.; a haláleset-
hez ld. még Hevesi József: „Fővárosi levél”, *Vásárhely és Vidéke* I/10. (1883. március 8.), 2–3., ide: 2.

15 [szerző nélkül]: „Halmi Ferenc temetése”, *Fővárosi Lapok* XX/129. (1883. június 5.), 837.

16 [szerző nélkül]: „Temetés”, *Fővárosi Lapok* XXXII/204. (1895. július 28.), 2372.

17 Andronicus [Kozma Andor]: „Bacillusok”, *Nemzet* IX/2968. (331.) (1890. december 2.), 1–2., ide: 1.

18 Szabolcsi Bence: „A XVII. század főúri zenéje”. In: uő: *A magyar zene évszázadai, I.: Tanulmányok a közép-
kortól a XVIII. századig*. Sajtó alá rendezte Bónis Ferenc. Budapest: Zeneműkiadó Vállalat, 1959,
209–280., ide: 234–238.

19 [szerző nélkül]: „Személyi hírek”, *Fővárosi Lapok* XVI/245. (1879. október 24.), 1177.

20 [szerző nélkül]: „Henneberg altábornagy halála”, *Budapesti Hírlap* VIII/340. (1888. december 10.), 3–4.

21 [szerző nélkül]: „Scherz páter temetése”, *Pesti Napló* XXXIX/262. (1888. szeptember 22.), 3.

22 [szerző nélkül]: „Az öngyilkos pozsonyi százados”, *Pesti Hírlap* X/311. (1888. november 10.), 5.

23 Vörös Mátyás: *A lévai kegyes-tanítórendi főgymnasium értesítője az 1899/1900. tanévről*. Léva: Nyitrai és
Társ, 1900, 84.; Fölker Gusztáv: *A cziszercezi rend bajai kath. főgymnasiumának értesítője 1900, 1901*. Baja:
Kazal József, 1901, 61.; Lenner Emil: *A győri m. kir. állami főreáliskola harminczadik évi értesítője az
1902–903. tanévről*. Győr: Gross Gustáv, 1903, 182.

24 „Ünnepély Kun Kocsárd emlékére”, *Kolozsvár* X/97. (1896. április 28.), 3.

25 [szerző nélkül]: „Október 6.”, *Vásárhely és Vidéke* XIV/81. (1896. október 8.), 2–3.; Matavovszky Béla:
Győr szab. kir. város felső kereskedelmi iskolájának hatodik jelentése. Győr: Pannonia, 1903, 42.

26 Fölker: i. m., 86.; Perjéssy László: *A szegedi m. kir. állami felsőkereskedelmi iskola tizennyolcadik évi értesítő-
je az 1902–1903. iskolai évről*. Szeged: Endrényi Imre, 1903, 91.; [szerző nélkül]: „Erzsébet-ünnepély”,
Sopron XXXIII/139. (1903. november 18.), 3–4.

27 [szerző nélkül]: „Halálózás”, *Pesti Hírlap* XXXIII/259. (1911. november 1.), 13.

Míg a háztól való temetés és a nagyszabású, zenekíséretes gyászmenetek visszaszorulásával egyre ritkábban értesülünk Beethoven gyászindulójának temetési menetet kísérő funkciójáról, a katonai temetéseknél a 20. század első felében szerves része maradt a zenész és ezzel együtt a mű. Az első világháborúban még gyakran hangzott fel Nagyvárad utcáin, mert a hősi halottakat katonazenekarral temették.²⁸ Később állami, illetve katonai temetéseken vagy a köztisztviselői állás – és részben a kollégáiknak köszönhetően is fényes temetésben részesülő – művészek gyászszertartásán szólalt meg.²⁹ Gárdonyi Géza Eger utcáin,³⁰ Prohászka Ottokár Székesfehérváron³¹ végighaladó gyászmenete alatt Beethoven gyászindulóját játszották, ez hangzott el Gömbös Gyula temetési menetében,³² és még 1944-ben is ezzel kísérték végig Kolozsváron Tóth Elek színművészt.³³

A mű e funkciójának hagyományát viszonylag hosszú ideig fenntartották a munkatársaik gyászszertartásán résztvevő munkászenekarok. Már 1898-ban olvashatunk arról, hogy egy sepsiszentgyörgyi önkéntes tűzoltó temetésén Beethoven gyászindulóját játszotta a tűzoltózenekar.³⁴ Hasonló értesüléseink vannak egy szociáldemokrata aktivista temetésén muzsikáló kőműveszenekarról,³⁵ a két világháború közötti időszakból rákoskeresztúri³⁶ és marosvásárhelyi³⁷ temetéseken játszó vasutas-zenekarokról, valamint a fővárosban egy gépkocsivezető-zenekarról.³⁸ A darab hagyományos használatának viszonylag kései sajtóadata, hogy ezzel kísérték egy pécs-somogyi bányász koporsóját 1947-ben a kultúrháztól a temetőig.³⁹

Zenekíséretes temetésre olyan helyen is volt igény, ahol a zenét elsősorban cigánybanda szolgáltatta, és természetesen a cigányzenészek saját halottaikat is maguk búcsúztatták. A 19. század végétől kezdve olvashatunk arról, hogy Beethoven gyászindulója a cigányzenekarok, illetve más vidéki bandák dallamkészletének részévé vált. A század második felére mutat vissza a Rimaszombatban született Kálnay László (1849–1931) 1896-ban megjelent tárcája gyerekkora Marci bácsinak nevezett cigányprímásáról – talán a gömöri Dombi Marciról –, aki hívás nélkül is megjelent a család elszegényedett barátjának temetésén, s eljátszotta többek között Beethoven gyászindulóját.⁴⁰ Kozma Imre tanító 1910-ben egy keszthelyi cigány

28 [szerző nélkül.]: „Virágok a hősök sírján”, *Pesti Hírlap* XXXVIII/165. (1916. június 15.), 15.

29 Pl. 1914-ben az Operaház karnagyának feleségét ezzel kísérték a sírhoz. [szerző nélkül.]: „Kerner Istvánné temetése”, *Magyarország* XXI/102. (1912. április 28.), 19.

30 [szerző nélkül.]: „Eltemették Gárdonyi Gézát”, *Budapesti Hírlap* XLII/251. (1922. november 3.), 3–4.

31 [szerző nélkül.]: „Prohászka Ottokár püspök temetése”, *Pécsi Napló* XXXVI/79. (1927. április 7.), 3.

32 [szerző nélkül.]: „Gömbös Gyula utolsó útja”, *Kecskeméti Lapok* LXIX/41. (1936. október 11.), 1–2.

33 [szerző nélkül.]: „Színház, film, művészet”, *Új Magyarország* XI/5. (1944. január 8.), 8.

34 [szerző nélkül.]: „Napi hírek”, *Székely Nemzet* XVII/82. (1899. június 5.), 3.

35 [szerző nélkül.]: „Pintér Károly”, *Népszava* XXXIV/58. (1906. március 9.), 8–9.

36 [szerző nélkül.]: „Hull a hóvirág Szalay Laura sírhantjára...”, *Magyar Hírlap* XL/67. (1930. március 22.), 3.

37 [szerző nélkül.]: „Hírek”, *Maros* V/280. (1931. november 29.), 3.

38 [szerző nélkül.]: „Óriási részvét mellett, piros virágok alá temették a margit-hídi autókatasztrófa áldozatát”, *Népszava* LXIV/128. (1936. június 6.), 6.

39 [szerző nélkül.]: „Közel kétezer gyászoló kísérte utolsó útjára Somogyon Szalay Sándor elvtárs bányász-mártírt”, *Dunántúli Népszava* III/269. (1947. november 25.), 4.

40 Kálnay László: „Marci bácsi”, *Budapesti Hírlap* XVI/258. (1896. szeptember 19.), 2–4., ide: 3.

temetésére emlékezett vissza, amelyen a három helyi banda a halott házától a temetőbe indulva Beethoven gyászindulóját húzta, majd olyan nóták hangzottak el, mint a „Kitették a holttestet az udvarra...”, és végül a „Lehullott a rezgő nyárfa...”. Kozma a gyászindulót a siratás zenei kifejezésének érezte: „Oly hűen, szívhezszólóan utánozták azok az egekig feltörő kétségbeesett sikongásokat a fájdalom kitöréseit, hogy mindnyájunkat elbűvölt.”⁴¹ 1906-ban a keszthelyi gazdasági akadémia fiatal hallgatójának viszonylag nagyszabású temetését az akadémisták szervezték, a fáklyavivők ők maguk voltak, s a népes temetési menet élén Bizi Sándor bandája Beethoven gyászindulóját játszotta.⁴² Tudunk egy, a híradás alapján cigányzenét kedvelő kaposvári polgár cigányzenés temetéséről, amelyen „Tóki bácsiék” e művel kísérték a koporsót, annak sírgödörbe eresztésekor pedig a „Lehullott a rezgő nyárfa...” kezdetű nótát húzták.⁴³ Egy öngyilkos kolozsvári orvos pedig 1930-ban ötezer lejt hagyott arra, hogy a cigányok játsszák el a sírjánál Beethoven gyászindulóját.⁴⁴

A cigánymuzikusok és más, hagyományos módon működő vidéki bandák szórakoztató zenészi szerepének köszönhetően nem közvetlenül temetéssel összefüggő, részben bulvárjellegű híradások is említik Beethoven gyászindulóját. Az ilyen hírek tükrözik a mű vagy művek ismertségét, temetési kísérőzene-funkcióját, bár nem feltétlenül utalnak ténylegesen az adott településen betöltött szerepére. Egy 1894-es cikk szerint a Pest melletti Hidegkúton szilveszterkor két gazda pálinka-ívő-versenyt rendezett, és elhívták a helyi „trombitás-nagydobos” bandát, hogy az vidám indulókkal kísérelje az eseményt. Mikor az egyik gazda már nem bírta, a győztes Beethoven gyászindulóját játszatta neki a muzikusokkal.⁴⁵ Egy 1909-es anekdota szerint egy aradi kocsmában egy úr nem is egy, hanem két cigánybandával húzatta egyfolytában „a híres Trauermarschot”, Beethoven gyászindulóját, majd kiderült, hogy egy temetésrendező jött mulatni egy közeli kisvárosból.⁴⁶ Csáth Géza *Bácska* című, 1909-ben megjelent elbeszélését egy Magyarakanizsára került tanár naplójaként fogalmazta meg. Beethoven gyászindulóját a szövegben egy lakodalom vége felé fújták trombitások a hajnalra már elázott társaságnak.⁴⁷ Míg az akkor német többségű Hidegkúton a trombitás-nagydobos banda a helyi rezesbandát jelentheti, Csáthnál a trombitások szorosabban kötődnek kifejezetten a temetési zenéhez, hiszen a novellában a lakodalom estéjén cigányzenészek, reggel tamburások játszottak, s a trombitásokat a gyászindulók kedvéért rendelték a helyszínre.

41 Kozma Imre: „A cigányok”, *Magyar Paizs* 1910. június 16. Közli: Landauer Attila (szerk.): *A Kárpát-medencei cigányság és a keresztyén egyházak kapcsolatának forrásai (1567–1953)*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem, L'Harmattan Kiadó, 2016, 323–326., ide: 324.

42 [szerző nélkül.]: „Halálózás”, *Balatonvidék* X/46. (1906. november 18.), 4–5. Az adat a Hungaricana adatbázisából származik.

43 [szerző nélkül.]: „Elhantoltuk Gruber Kazit”, *Új-Somogy* III/155. (1921. július 10.), 3.

44 [szerző nélkül.]: „Megölte magát dr. Lőrinczi Sándor”, *Ellenzék* LI/26. (1930. február 2.), 4.

45 [szerző nélkül.]: „Pálinkás újesztendő”, *Budapesti Hírlap* XIV/6. (1894. január 6.), 9–10.

46 [szerző nélkül.]: „Tarka krónika”, *Pesti Napló* LX/9. (1909. január 12.), 11.

47 Csáth Géza: „Bácska”, *Élet* I/28. (1909. július 11.), 35–40, ide: 37.

Még kevésbé tükrözi a gyászinduló helyi temetési használatát az az 1902-es hír, amely szerint egy hadnagy, akit öngyilkossága előtt már egy ideje szuicid gondolatok foglalkoztattak, esztergomi tartózkodása alatt „a cigányokkal folyton a Beethoven gyászindulóját húzatta, amelyet katonai temetések alkalmával a katonai zenekar szokott játszani”.⁴⁸ 1926-ban egy öngyilkos kiskundorozsmai gyógyszerész szintén Beethoven gyászindulóját játszatta többször is a cigányzenészekkel, miközben mérget ivott a kocsmában,⁴⁹ és valami hasonló állítólag egy marosvásárhelyi lokál dzsesszzenekarával is megesett.⁵⁰ Beethoven gyászindulója különösebb alkalom nélkül is elhangozhatott; a Sepsiszentgyörgyön kiadott *Székely Nemzet* című folyóirat már 1904-ben úgy emlékezik a szerkesztőjére, mint aki szívesen húzatta ezt a bandával.⁵¹ Tudták szászrégeni cigányzenészek is,⁵² a debreceni Magyar Imre pedig a mulató vendégeknek szokta játszani a „betevőt”, a szerző szerint Beethoven gyászindulóját.⁵³

Tari Lujza a 19. század végétől kezdve talált a magyar népi hagyományra vonatkozó adatokat arról, hogy a halottat vonós- vagy rezesbanda kísérte a temetőbe. A 20. század első felében még elterjedt szokást a hagyományt tovább őrző Erdélyben a II. világháború után is sok helyen gyakorolták, fokozatos eltűnésének egyik fázisában a zenészek már csak a sír mellett játszottak hallgatókat. A cigányok és különösen a cigányzenészek körében a mai Magyarországon, nagyobb városokban is tovább fennmaradt a zenekíséretes gyászmenet és gyászszertartás.⁵⁴ Muzsikustársaik temetésén rendszerint minél többen, együtt kísérték zeneszóval a koporsót, és gyakran olvassuk, hogy Beethoven gyászindulóját is elhúzták. Kuncz Aladár regényében természetes, amikor egy cigányasszony temetésén az utcán együtt vonul és Beethoven gyászindulóját játssza számos cigányzenész.⁵⁵ A szokásra vonatkozó adataink részben ugyanazokról a vidékekről, így a Dél-Alföldről, Erdélyből, Somogy megyéből származnak, mint a darab cigányzenei hagyományára utaló más értesüléseink. Nem tudjuk, hogy a Kozma Imre által leírt keszthelyi cigánytemetés halottja zenész volt-e. A legkorábbi ismert datált alkalom az 1904-ben elhunyt hődmézvászárhelyi Czutor Jóska temetése, amelyen a gyászmenet Beethoven gyász-

48 [szerző nélkül]: „Thaly hadnagy öngyilkossága”, *Pesti Napló* LIII/114. (1902. április 26.), 7.

49 [szerző nélkül]: „Morfiummal megmérgezte magát egy dorozsmai gyógyszerész segéd”, *Szegedi Új Nemzedék* VIII/184. (1926. augusztus 14.), 3.

50 [szerző nélkül]: „Egy marosvásárhelyi fiatal ember titokzatos öngyilkossági kísérlete az egyik éjjeli lokálban”, *Az Ellenzék* XIX/30. (1931. március 11.), 2. Ebből az évből származik a 37. jegyzetben említett marosvásárhelyi adat egy vasutastemetésről, a következő évben pedig e gyászdarab kísérte egy marosvásárhelyi szerelmespár gyászmenetét, ez esetben azonban nem tudjuk, kik muzsikáltak. [szerző nélkül]: „Emberek sorfala között vitték örök pihenésre a két fehér koporsóba zárt fiatal szerelmezt”, *Maros* VI/73. (1932. március 27.), 2.

51 Bartha Imre: „Emlékezések”, *Székely Nemzet* XXII/191. (1904. december 24.), 3–4.

52 [szerző nélkül]: „Revolveres botrány a liberálisok szászrégeni gyűlésén”, *Maros* V/106. (1931. május 12.), 1.

53 [szerző nélkül]: „Orosz fogságba jutott cigányprímás”, *Pesti Hírlap* XXXVII/54. (1915. február 23.), 13.

54 Tari Lujza: „Hangszeres zene a népi gyászszertartásban”, *Ethnographia* LXXXVII/1–2. (1976. március–június), 133–160., ide: 136–139.

55 Kuncz Aladár: *Felleg a város felett*. Kolozsvár: Erdélyi Szépművés Céh, 1931, 47., 52.

indulójára indult el a halott házától.⁵⁶ Az 1896-ban Nagykárolyban született Lesztván Sándor felnőttként emlékezett arra, hogy gyerekkorában a cigányzenész Fátyol-dinasztia egyik tagját Beethoven gyászindulójával kísérték az utcákon, majd a nyitott sírnál a „Lehullott a rezgő nyárfa...” kezdetű nótát húzták.⁵⁷ Ugyanezt a gyászindulót, továbbá a „Kitették a holttestet az udvarra...” kezdetű dalt említi az elkövetkezendő temetés kapcsán a nagykanizsai Sárközi Jancsi primás haláláról szóló tudósítás 1910-ben.⁵⁸

1912-ben a fiatal Tóky Dezső kaposvári cigányprimást – aki vélhetően az 1921-es kaposvári gyászírben említett zenészcsalád tagja volt – harminc zenésztársa kísérette utolsó útjára Beethoven gyászindulójával.⁵⁹ Hasonlóan temettek egy szegedi primást 1927-ben.⁶⁰ 1925-ben a szintén szegedi Urbán Lajos koporsóját a házától vitték a város sugárútján át a temetőbe, s mikor megindult a menet, harminc szegedi cigányzenész Beethoven gyászindulóját, a koporsó leeresztésénél pedig a „Lehullott a rezgő nyárfa...” kezdetű nótát játszotta.⁶¹ Beethoven gyászindulójával kísérték végig Sárospatak utcáin a helyi brácsást, ekkor már különös látványosság a pompás gyászmenet.⁶² Elhúzták a gyászindulót a bajai cigánymuzsikuskok a helyi templomban a Dél-Amerikába vándorolt és huszonöt évvel korábban meghalt bajai Dankó Gábor emlékére,⁶³ és játszotta a debreceni id. Magyar Imre koporsóját a református kistemplomból a temetőbe kísérő százötven tagú zenekar.⁶⁴ Az erdélyi cigány családból származó, de tanult zenész Salamon János, a bécsi Opera korábbi hangversenymestere végakaratóban azt kívánta, hogy ravatalánál a kolozsvári zenészek Beethoven gyászindulóját, sírjánál a „Repülj fecském”-et húzzák. Végül azonban egy muzsikusk sem jelent meg a temetésen, mert mint mondták, a klasszikus zenei művészként működő Salamon „nem volt cigány, úr volt”.⁶⁵ 1947-ben egy szegedi primás temetésén még száz cigányzenész húzta Beethoven gyászindulóját, mikor a koporsóval elindultak a sírhoz.⁶⁶ Bár a cigányzenészek közös muzsikálásának e szokása részben szakmájuk egyik jelképeként máig fennmaradt,⁶⁷ később a cigányzenei repertoárhoz szervesebben hozzátartozó nóták előadása válik jellemzőbbé ezeken az alkalmakon.

56 [szerző nélkül.]: „Czutor Jóska temetése”, *Vásárhelyi Híradó* V/177. (1904. július 23.), 2.

57 [szerző nélkül.]: „Cigánymuzsika és órabér”, *Újság* XVIII/162. (1938. július 21.), 7.

58 [szerző nélkül.]: „A vén cigány halála”, *Zala* XXXVII/108. (1910. május 13.), 2–3.

59 [szerző nélkül.]: „Cigánytemetés...”, *Somogyi Hírlap* IX/12. (1912. január 18.), 4.

60 [szerző nélkül.]: „Eltemették Horváth Ápádot”, *Szegedi Új Nemzedék* IX/105. (1927. május 10.), 4.

61 [szerző nélkül.]: „Eltemették Urbán Lajost”, *Szegedi Új Nemzedék* VII/13. (1925. január 17.), 3.

62 [szerző nélkül.]: „Cigánytemetés Sárospatakon”, *Magyar Jövő* IX/214. (1927. szeptember 22.), 4.

63 [szerző nélkül.]: „Dankó Gábor magyar cigánynak szobra van New-Yorkban”, *Budapesti Hírlap* XLVIII/62. (1928. március 15.), 9.

64 [szerző nélkül.]: „Harmincezer ember kísérette utolsó útjára az öreg Magyarit Debrecenben”, *Az Újság* V/90. (1930. április 21.), 14.

65 [szerző nélkül.]: „Utolsó kívánsága ellenére, zene nélkül hantolták el a bécsi opera hangversenymestert”, *Ellenzék* LXII/75. (1941. április 2.), 5.; ld. még [szerző nélkül.]: „Hírek”, *Esti Újság* VI/77. (1941. április 4.), 6.

66 [szerző nélkül.]: „Eltemették a kis Kukulát”, *Szegedi Friss Újság* I/9. (1947. november 6.), 4. Az e tanulmány címeként szolgáló idézet ebből a cikkből származik.

67 Így kísérték például 2014-ben Boross Lajos primás koporsóját Budapesten.

II.

Milyen művet takarhat valójában a különböző forrásokban felbukkanó „Beethoven gyászindulója” kifejezés? A sajtóhíradások nem azonosítják Ludwig van Beethoven bármelyik gyászindulóként ismert művével vagy tételével. Sok más esetben feltüntetetik, hogy az adott darab a 3., „Eroica” szimfónia (Op. 55) „Marcia funebre” feliratú második vagy az Asz-dúr zongoraszonáta (Op. 26) „Marcia funebre sulla morte d’ un Eroe” feliratú harmadik tétele, a cigányzenekarokkal és más hasonló bandákkal kapcsolatban azonban egyszer sem találkozunk ezekkel a címekkel. Sokáig Beethoven műveként tartották számon viszont azt a *Trauermarschot*, amelyet Gustav Nottebohm már 1868-ban Beethoven kortársának, Johann Heinrich Walch (1775–1855) gothai karmesternek és zeneszerzőnek tulajdonított.⁶⁸ A mű, amely a Georg Kinsky és Hans Halm munkáján alapuló legújabb Beethoven-műjegyzékben Anh.13-ként, Walch műveként szerepel,⁶⁹ az alább következő adatok alapján ténylegesen használt, népszerű gyászinduló lehetett.

Nottebohm említéséből ismert a *Trauermarsch* talán legkorábbi ismert formája, egy Nottebohm által 1820–1830 körülre datált másolat, amelynek címe *Trauermarsch des Carl Fürsten von Schwarzenberg*, s amelyben a darab c-mollban van lejegyezve. Nottebohm azt is megjegyzi, hogy Schwarzenberg 1820. október 15-én halt meg Lipcsében.⁷⁰ A darab első ismert kiadása egy 1829-ben Grazban megjelent zongorakivonat Beethoven nevével. A kiadvány felirata szerint a gyászindulót Schwarzenberg temetésén adták elő, és a zongorakivonat egy tizenegy szólamú partitúra alapján készült, amely azonban nem ismert.⁷¹ E kiadás alapján a *Trauermarschot* f-moll hangnemű darabként tartja számon a kutatás, ugyanakkor a Nottebohm által említett c-moll változat mellett már 1830-ból fennmaradt egy jelenleg a bonni Beethoven-Hausban őrzött b-moll hangnemű másolata is. E kézirat is feltünteti „v. Bethhofen” nevét, aki a gyászindulót Schwarzenberg halálára írta volna.⁷² Az eredetileg ismeretlen előadói apparátusra, talán katonazenekarra komponált művet az 1840-es évektől kezdve szóló, illetve négykezes zongorára, továbbá fúvószenekarra készült változatokban publikálták. Lényegében kezdettől különböző hangnemekben, elsősorban f-mollban és b-mollban volt ismert, Joseph Aibl müncheni kiadásaiban f-mollban, míg a bécsi P. Mechettinél b-mollban jelent meg⁷³ (1. *faksimile* az 54–55. oldalon).

68 Gustav Nottebohm: *Thematisches Verzeichnis der im Druck erschienen Werke von Ludwig van Beethoven*. Leipzig: Breitkopf & Härtel, 1925. Az 1868-as második kiadás változatlan utánnomása, 189.

69 Kurt Dorf Müller–Norbert Gertsch–Julia Ronge (hrsg.): *Ludwig van Beethoven. Thematisch-bibliographisches Werkverzeichnis Band 2*. Revidierte und wesentlich erweiterte Neuausgabe der Verzeichnisses von Georg Kinsky und Hans Halm. München: G. Henle Verlag, 2014, 690.

70 Nottebohm: i. m., 189–190.

71 Dorf Müller–Gertsch–Ronge: i. m., 690.

72 Uott

73 Uott, a kiadvány Aibl 1846-os és Mechetti 1854 körüli kiadványait regisztrálja, hangnemüket nem tünteti fel.

Kedveltségéhez bizonyára hozzájárult az is, hogy Beethoven neve kapcsolódott hozzá. A brit ceremoniális temetéseknek máig része,⁷⁴ vélhetően ugyanezt a tradíciót tükrözik a már említett angliai adatok. Eleve indulónak szánt, menetelésre alkalmas tempójú és fúvószenekaron jól hangzó darab lévén valószínű, hogy a tudósítások jelentős részében erről a műről, és nem Ludwig van Beethoven gyászindulólként is számon tartott tételeiről van szó.

Egy Beethovennek tulajdonított b-moll gyászinduló temetési funkcióban való magyarországi használatát támasztja alá az *Éneklő Ifjúság* című folyóirat 1943. októberi, teljes egészében Beethovennek szentelt számának egy cikke. A „Beethoven gyászinduló” című, a szerző neve nélkül megjelent ismeretterjesztő írás a 3. szimfónia és az Op. 26-os Asz-dúr zongoraszonáta már említett lassú tétele mellett, csak a hangnemmél azonosítva megemlíti egy harmadikat mint közismert gyászindulót, amelyet a cikk megjelenése idején temetési funkcióban használtak. A szerző ezt tárgyalva felidézi Kosztolányi Dezső egy verssorát is, amely Beethoven nevét rezesbandával kísért utcai gyászmenettel kapcsolja össze: „A harmadik (b-moll) a valóságos élet gyászindulója. Vidéki városainkban gyakran hallható ez, katonazenés temetéseken. Erről ír Kosztolányi a Szegény kis gyermek panaszaiában: ... Csupán ez a nagyság, mely itt /megy el és bánatomra harsogón felel / a trombiták kövér, aranyló torkán / egekbe zengő beethoveni orkán...”⁷⁵

A hagyományos zenelethez kötődő hangzó és kottás forrásokból tudjuk, hogy a fentebb bemutatott *Trauermarschot* valóban használták gyászfunkcióban vidéki zenekarok. Temetési kontextusban hangzik fel egy korai lemezkiadvány humoros jelenetében. Bár a 20. század eleji magyar gramofonlemez-kiadványok jelentős része cigányzenekarok játékát tartalmazza, gyászindulót nem találtam közöttük. A Göndör Aurél (1869–1917) vezette népszerű kabarétársulat jellemzően falusi jeleneteket felidéző hanglemezeinek egyikén, a *Polgármester temetése és választás Bivalyfüreden* című, egy fiktív településen játszódó paródia elején viszont egy cigányzenekar a most tárgyalt mű első zenei egységét, az első tizenkét ütemet játssza.⁷⁶ A gyásznép eltúlzott zokogása a darab jellegzetes glissandóit imitálja, arra emlékeztetve, ahogyan Kozma Imre interpretálta a keszthelyi cigányzenészek gyászindulóját.

Volly István kutatásainak köszönhetően a mű 20. század eleji bajai tamburaátiratát is ismerjük. Baján cigányzenekar, rezesbanda és tamburazenekar egyaránt működött, az utóbbiak a cigánybandák szerepkörével együtt azok repertoárjának nagy részét, valamint a rezesbandák indulóit is átvették. A tamburások gyakran maguk is játszottak rézfúvós hangszereken, és előfordult, hogy a környékbeli falusi

74 Elhangzott legutóbb II. Erzsébet királynő férje, Fülöp edinburgh-i herceg temetésén, 2021. április 17-én, b-mollban. <https://youtu.be/2ynBRJEQ5fE?t=83>

75 [szerző nélkül.]: „Beethoven gyászinduló”, *Éneklő Ifjúság* III/2. (1943. október), 22–23. Kosztolányi Dezső *A szegény kisgyermek panaszai* című műve hivatkozott részének kezdete: „Ha néha-néha meghal valaki / Egy délután rikoltó trombitákkal / Viszik a döbrent bús utcákon által / S egész nap ezt a zénét hallani.”

76 *Polgármester temetése és választás Bivalyfüreden*. Göndör Aurél. Metafon 7688a, matr. 1-27692. A hanglemez digitálizált változata elérhető a Gramofon Online oldalon: https://gramofononline.hu/1669317036/polgarmester-temetes_es_valasztas_bivalyfureden.

2

TRAUERMARSCH
von
L. van BEETHOVEN.

Maestoso

Marcia .

P. M. N. 4784.

1. faksimile. L. van Beethoven [Johann Heinrich Walch]: Trauermarsch. Wien: Mechetti, é. n.

lakodalmakban rézfúvósokkal kísérték az utcai menetet, míg a szobában a halkabb tamburán muzsikáltak.⁷⁷ Jelen voltak a város és a környék számos jeles alkalmán, temetésen zeneszóval kísérték a koporsót a háztól a sírig. Volly közlése szerint így

⁷⁷ Volly István: *Bajai tamburások. A bajai tamburazenekar története*. Baja: Városi Tanács, 1964, 10.

Trio.

p

con espressione

Marcia da capo.

P.M.N.º 4784.

történt 1963-ban Kiss István tamburakarnagyuk temetésén,⁷⁸ azt viszont nem tudjuk, hogy e szokás mennyiben korlátozódott a muzsikuskok temetésére. Volly egy „Bethoven [sic] Trauer Marsch” című tamburaátírat faksimiléjét is publikálta. A d-moll mű megegyezik Walch Beethovennek tulajdonított gyászindulójá

első, visszatérő részével, míg a Trio szakaszra a Volly könyvében közölt kottában nincs utalás. A darabot felirata szerint „Tamburazenére alkalmazta Petrőczy Antal, Baján.”⁷⁹ Id. Petrőczy, eredetileg Petrovác Antal (1872–1928) kőműves és tamburás 1896-ban állt be végleg nagybátyja, Petrovác Béla (1862–1915) tamburazenekarába, tamburakarmesterként új műveket tanított be, amelyek átíratát maga készítette. Petrovác Béla a bajai tanító fia volt, aki nem akart továbbtanulni, hanem húsz éves korától tamburazenekar-vezető lett. Együttese a legjobb bajai cigányzene-karral vetekedett, sőt 1896-ban fél évre a fővárosba utazott a millenniumi vilá-gkiállításra, majd az első világháborúig számos alkalommal vendégszerepelt az ország különböző városaiban. Mikor II. Rákóczi Ferenc és társai hamvait 1906-ban Magyarországra hozták, Petrovác Béla tamburazene-kara is részt vett Kassán az ünnepi gyászmenetben. Volly szerint ekkor játszhatták Beethoven gyászindulóját,⁸⁰ a darab más forrásokból kirajzolódó dél-alföldi ismertsége ugyanakkor nem feltétlenül indokolja ezt a hipotézist.

A gyászinduló kottája kéziratos és nyomtatott formában is jelen volt egy, a trianoni békeszerződés előtt Sopron megyéhez, ma Ausztriához tartozó, a magyar fennhatóság alatt is többségében német anyanyelvű falu, Strebersdorf (Répcemcske) zenészeinek gyűjteményeiben. A Soprontól mintegy 30 kilométerre délre fekvő Lutzmannsburg (Locsmánd) és az 1971-ben hozzákapcsolt Strebersdorf hagyományos módon működő muzikusainak saját dallamgyűjteményeit a *Corpus Musicae Popularis Austriacae* sorozat részeként adta közre Walter Deutsch és Heinz Ritter. A most tárgyalt *Trauermarsch* három zenész kottaanyagában b-moll hangnemben, Beethoven nevével vagy anélkül szerepel. Franz Höttinger (1866–1942) gazda 14 éves korától tanult klarinétozni, 1888 körül három éven át játszott a soproni 76. gyalogezred zenekarában, majd szülőfalujába visszatérve hosszú időn át volt a helyi zenekar vezetője, illetve klarinétosa. Az 1880-as évektől évtizedeken át gyarapította különböző klarinétlejegyzésekből álló, valószínűleg nem teljes egészében fennmaradt kottagyűjteményét, amelyből 289 darabot tett közzé az osztrák kiadványsorozat.⁸¹ A szerzőnév nélkül lejegyzett *Trauermarsch* 1927. február 18-i dátummal szignálta⁸² (2. *faksimile*). A szintén strebersdorfi Johann Kampits/Kampitsch (1907–1966) 1926-tól vezette az akkor nyolc fúvósból álló helyi zenekart. 1928-tól 1930-ig a burgenlandi katonazenekarban szolgált Eisenstadtban, majd a háborús évek kivételével 1946-ig újra a strebersdorfi zenekar élén állt, ezután templomi orgonistaként működött a településen.⁸³ Fúvószenekari szólamokat is tartalmazó gyűjteményében a b-moll gyászinduló „Trauermarsch v. L. v. Beethoven” feliratú nyomtatott kottája szerepel.⁸⁴ Öccse, Anton Kampits/Kampitsch (1910–1942) klarinétos 1927-ben nyitotta kottafüzetét. Az általa lejegyzett reper-

79 Uott, 51.

80 Uott, 36–38.

81 Walter Deutsch–Heinz Ritter: *Volksmusik im Burgenland, 2.: Die Sammlung*. Corpus Musicae Popularis Austriacae 17/2. Wien: Böhlau Verlag, 2005, 49–51.

82 Uott, 132.

83 Uott, 345–346.

84 Uott, 381.

toár jelentősen eltér Höttingerétől és más helyi zenészekétől,⁸⁵ de a *Trauermarsch* – több, nyomtatott kiadványból származó gyászinduló mellett – az ő gyűjteményében is szerepel.⁸⁶ Mivel a két Kampitsch tulajdonában lévő nyomtatott változat és Höttinger kéziratos másolata egy-egy apró, elírásnak tűnő eltéréstől eltekintve megegyezik, és számos jellegzetességben is azonos, elképzelhető, hogy Höttinger a nyomtatott kiadás alapján jegyezte le a dallamot. A *Trauermarsch* strebersdorfi zenészek gyűjteményeiben fennmaradt dallamváltozatainak legfontosabb sajátossága az első periódust tizenkét ütemessé bővítő motívumismétlések maggiore-minore játéka elhagyása.

254. Trauermarsch Clarinetto Es

2. faksimile. *Trauermarsch* Franz Höttinger strebersdorfi zenész kéziratos gyűjteményéből. A *Corpus Musicae Popularis Austriacae*, 17. közlése.

A falusi halottkísérők a hagyomány régebbi rétegeit őrző területeken is gyakran városi, műzenei hatást tükröző dallamok.⁸⁷ Az ilyen temetési kísérőket, amelyeket a zenészek esetleg ráadásul a nem népinek tartott „gyászinduló” kifejezéssel neveztek meg, a gyűjtők nem is mindig rögzítették.⁸⁸ Magyarország viszonylag korán polgárosodó nyugati részén a hagyományos zenekultúra már csak töredékesen maradt fenn a 20. század második felében, a kutatás figyelme ugyanakkor az

⁸⁵ Uott, 422–423.

⁸⁶ Uott, 454.

⁸⁷ Tari: i. m., 137.

⁸⁸ Így például a Tari által említett marossárpataki gyászinduló nem szerepel a hivatkozott évben a településen végzett hangszeres gyűjtés magnószalagján. Tari: Uott, 138.; Marossárpatak (Maros-Torda), játszott: Ruzs János, gyűjtötte: Sárosi Bálint. 1973. február 12. ZTI_Mg_2759B.

itteni városok elsősorban nem népi repertoárt játszó, de hagyományos módon működő cigányzenekarainak zenéjére is kiterjedt. Lajtha László soproni gyűjtése után az ötvenes években Zalaegerszegen Bihari Jánosnak tulajdonított verbunkosokat is felvettek id. Sárközi Kálmán primástól és bandájától, 1975-ben a Vas megyei Körmenten és Sárváron Halmos Béla cigányzenészekről temetési kísézőzenét, műcsárdásokat, polgári társastáncokat rögzített. Sárváron az 1909-ben született id. Holdasi István primás az írott formát magyarosan ejtve „Bethoven-gyászinduló”-ként nevezte meg a cigánytemetéskor használatos temetési zenét. A dallamot fiatal korában tanulta temetési menetben, az együtt játszó környékbeli muzsikuskok között. A gyűjtés idején már nem a városon át, csak a ravatalozótól a sírig kísérték a koporsót.⁸⁹ Az igen lassan, de feszes tempóban előadott gyászinduló dallama valójában a „Schöne Minka, ich muss scheiden” szövegkezdettel ismert, ukrán eredetű dal, amely Christoph August Tiedge német nyelvű átköltésének 1808-as kiadását követően igen népszerű lett német nyelvterületen, és az 1820-as évektől kimutathatóan „Gyöngyöm Minkám el kell válnom” kezdetű magyar szöveggel is elterjedt.⁹⁰ Több zeneszerző felhasználta a műveiben, Beethoven 1816-ban a különböző népek 29 dalát énekhangokra, hegedűre, csellóra és zongorára feldolgozó WoO 158a népdalsorozatába illesztette, az 1819-ben befejezett, hasonló Op. 107-es sorozatban pedig fuvolára vagy hegedűre és zongorára komponált rá variációkat. Ennek ellenére nincs feltétlenül tényleges összefüggés Beethoven kompozíciói és a sárvári gyászinduló között, és zenei elemek sem utalnak erre.

Körmenten a 68 éves Darvas Béla primás és a 74 éves Horváth Ferenc kontrás „Betóven”, illetve a sárvári primáshoz hasonlóan ejtett „Bethoven” néven két temetési kísérot, a primás bemondása szerint egy C-dúrt és egy b-mollt játszott. Ezekkel zenészek koporsóját kísérték.⁹¹ Másnap további két körmenti muzsikussal, négytagú bandaként is bemutatták a gyászindulókat.⁹² A gyenge színvonalon előadott b-moll darab néhány kisebb eltéréssel a most tárgyalt gyászinduló első nagy formaegysége, a Trio a bajai tamburaátirathoz hasonlóan hiányzik. A zenészek mindkétszer lassan, rubato játszották, a dallam így inkább kesergő, mint induló karakterű, előadásmódja a cigány temetési kísérések más tipikus dallamaiéhez, a „Lehullott a rezgő nyárfa...” és „Kitették a holttestet...” kezdetű nótákéhoz hasonló. Ezzel is összefügghet az, hogy a hosszabb, fanfárszerű hangrepetíciót

89 Sárvár (Vas), játszott: id. Holdasi István primás (sz. 1909, Sárvár), Cene Jenő primás (sz. 1922, Sárvár), Kila József cimbalmos (sz. 1925, Balozsamegyes), ifj. Holdasi István bőgős (sz. 1939, Sárvár), gyűjtötte: Halmos István, Boros Magdolna, 1975. november 14–15. ZTI_Mg 3636–3637 A.

90 Vaderna Gábor: „A közköltészet kutatása és az irodalomtörténet”. In: Csörsz Rumen István (szerk.): *Doromb közköltészet tanulmányok*, 3. Budapest: Reciti, 2014, 13–50., ide: 40–41. A Zenetudományi Intézet népzenei gyűjteményében több, friss csárdásnak játszott példáját találjuk a Népzenei Típusrend 15.069.00.00 számon.

91 Körment (Vas), játszott: Darvas Béla primás (sz. 1907, Körment), Horváth Ferenc kontrás (74 é., sz. Körment), gyűjtötte: Halmos István, 1975. május 13. ZTI_Mg 3284B.

92 Körment (Vas), játszott: Darvas Béla primás, Darvas Rezső tercprimás (49 é., sz. Körment), Horváth István brácsás (sz. 1927, Körment), Horváth Árpád bőgős (54 é., sz. Körment), gyűjtötte: Halmos István, 1975. május 14. ZTI_Mg 3338A. A felvételek meghallgathatók a Hungaricana digitális gyűjteményében, pl. <https://zti.hungaricana.hu/hu/77639/>.

más menetekkel helyettesítették. Gyakoribbak az átmenőhangok, a kromatikus váltóhangok, és jellemző egyszerűsítés az első rész végét záró motívumok maggiore-minore játéknak elhagyása. Az, hogy ezt a strebersdorfi kottákban kizárólag dúr, a körmendi változatban moll terces fordulatok helyettesítik, a szájhagyományban élő variánsok egymástól független, de hasonló tendenciáját tükrözi.

A gyászinduló távolabbi, rövidebb rokonát a Pozsonyhoz közeli Jókán (ma Jelka, Szlovákia) gyűjtötték 1983-ban és 1984-ben. Az 1916-ban született Tankó Péter primás vezetésével három-, illetve négytagú banda játszott, akik néhány régebbi táncdallamot, emellett nótákat, csárdásokat, marsokat, újabb divatos polgári táncokat, polkát, valcert, sottist tudtak. A halottkísérőt nemcsak zenészek temetésén játszhatták, de ha muzsikus halt meg, akkor minél többen, tízen, húszan, harmincan is összegyűltek. A két különböző, egymással váltakozó szakaszból álló dallam első része Walch gyászindulója első zenei egységének változata. Jellemző, hogy elmarad a felütés, a pontozott negyedek egyenletessé váltak, és a tizenkét ütemes zenei egység szabályos nyolcütemes periódusra egyszerűsödött. A dúr hangnemű, rövid középrész csak jellegében rokona a Beethovennek tulajdonított gyászindulónak. Különösen a moll első rész előadásmódja szabadabb és többnyire lassabb egy tényleges indulóénál. A zenészek ezenkívül a „Lehullott a rezgő nyárfa...” kezdetű nótát játszották temetési kíséreként.⁹³

1. kotta. Temetési kísérő (1–18. ü.), játszotta Tankó Péter primás és bandája Jókán, 1984-ben. ZTI_Mg 4792A. A szerző lejegyzése.

93 Jóka (Pozsony), játszott: Tankó Péter „Pélé”, Tankó Sándor, Kurucz József, gyűjtötte: Czuczor Péter, Farkas Róbert. 1983. május 17. ZTI„Mg 4815A.; uott, játszott: Tankó Péter „Pélé” primás (sz. 1916), Tankó Sándor kontrás (sz. 1934), Kurucz József bőgős (sz. 1915), gyűjtötte: Halmos Béla, 1984. ápri-

Összefoglalás

„Beethoven gyászindulója” a magyar zeneélet különböző rétegeiben kedvelt gyászdarab volt a 19. század második felétől kezdve. Az általános cím az esetek jelentős részében egy bizonyos művet jelentett. Egyes írásokban, különösen a novellákban, anekdotákban ugyan „Beethoven gyászindulója” szimbolikusan, a gyászt kifejező tetszőleges zenemű jól csengő megnevezéseként is érthető,⁹⁴ más cikkek azonban egyértelműen utalnak az ilyen néven ismert mű közismert voltára. „Beethoven gyászindulójá”-t nemcsak közéleti személyiségek nagyszabású temetéséről, hanem katonai dísztemetésekről és közemberek búcsúztatásáról szóló beszámolóknak is említik. A mű szorosan kapcsolódott a koporsót kísérő, az akkor még a városok utcáin végigvonuló gyászmenethez, sőt több tudósításban ezt a darabot kifejezetten ahhoz a pillanathoz társították, amikor a koporsóval megindult a menet. A nagyobb városok mellett, mint Budapest, Pozsony, Szeged, Kolozsvár, az ország különböző területén fekvő kisebb városokban is játszották, egy-egy településről, mint Marosvásárhely, Sepsiszentgyörgy, Keszthely, Kaposvár, Baja, több adatot ismerünk „Beethoven gyászindulójá”-ról. Ez ugyanakkor azzal együtt, hogy a dal a népzeneben egy-egy kivételes példa ellenére nem gyökerezett meg, arra utal, hogy a gyászinduló népszerűsége sokszor lokális volt. Míg például a burgenlandi Strebersdorf több zenésze őrizte kottáját, a szomszédos kisváros, Lutzmannsdorf zenészeinek kottagyűjteményeiben nincs meg. A darabot a katonai temetések országszerte terjesztették és őrizték, ilyen szempontból valószínűleg az első világháború is hozzájárult az ismertségéhez. A zenekíséretes temetési menet szokásával együtt viszonylag sokáig fennmaradt a cigányzenészek repertoárjában, azonban idővel ezen belül is háttérbe szorították a halotti nóták. A sokat emlegetett darab – legalább az esetek egy részére nézve – nagy valószínűséggel azonosítható, noha a sárvári adat arra figyelmeztet, hogy az ismert zeneszerző neve és a népszerű gyászinduló címe egyaránt elősegíthette azt, hogy más dallamokat is így tartsanak számon. Beethoven gyászindulójaként volt ismert, Angliában reprezentatív funkcióját is megőrizte, és magyar kisvárosok hagyományos zenéjében különböző forrásokban, részben folklorizálódott változatokban fennmaradt egy gyászinduló, amely a kutatás mai állása szerint Johann Heinrich Walch *Trauermarscha*. Népszerűségében bizonyára szerepet játszott az, hogy Ludwig van Beethoven nevével társították, azonban jellegzetes, megragadó kezdőmotívuma, a gyászinduló jellemző zenei formuláit felhasználó dallama, menetelésre alkalmas tempója, fúvószenei karaktere is hozzásegíthette ahhoz, hogy az egyik legkedveltebb, tényleges használatban lévő gyászinduló maradjon.

ABSTRACT

KATA RISKÓ

‘100 GYPSY MUSICIANS PLAYED BEETHOVEN’S FUNERAL MARCH’

Since the mid-nineteenth century, numerous Hungarian press articles have referred to ‘Beethoven’s funeral march’ as a popular funeral piece. According to accounts of representative funerals abroad, this piece was used by military bands to accompany funeral marches, and was in the repertoire of school orchestras, who performed it at funeral ceremonies. It was even featured in literary works as a well-known funeral piece. In the twentieth century, there were several reports of ‘Beethoven’s funeral march’ being played by Gypsy bands as well. Granted, alongside their most characteristic Hungarian repertoire – csárdás, folk-style songs – Gypsy bands in Hungary have followed the entertaining musical fashions of the time, but the inclusion of this funeral march in their repertoire can be considered peculiar. It is not clear which specific piece is behind the general designation. Customarily, in the case of other popular funeral march-like movements by Beethoven (mainly the slow movement of the Third Symphony and the Piano Sonata in A-flat Major, op. 29 no. 12), the title of the work of origin is stated, however, these pieces were not played by Gypsy bands. Some information points to the designation ‘Beethoven’s funeral march’ denoting an independent *Trauermarsch* which musicologists ascribe to Johann Heinrich Walch (1776–1855), conductor in Gotha, but which, for a long time, was considered to be a work by Beethoven. In some funeral marches which were recorded on twentieth-century ethnomusicological fieldwork among Gypsy musicians or other local musicians of small towns, or which were found in the music collections of similar musicians, we can recognise that in some Hungarian settlements this piece of music was an integral part of local music tradition.

Kata Riskó (b. 1985) is a musicologist and ethnomusicologist. She is a research fellow at the Folk Music Department of the Institute for Musicology, Budapest. She studied musicology at the Franz Liszt Academy of Music, Budapest (2003–2008), and gained her PhD at the same institution in 2019 with a dissertation on the problems of the transmission of several instrumental folk dance tunes. Her research interests include the connection between folk music and art music in the works of composers like Haydn, Liszt, Erkel and Bartók, the historical and comparative study of instrumental folk music, and Gypsy music. She has been awarded the Zoltán Kodály scholarship in musicology on three occasions, and the New National Excellence Programme scholarship in 2017.